

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Правни положај жене у средњовековној Србији
(мастер рад)

Ментор
Доц. др Сара Митић

Студент
Дина Јанковић
Број индекса: М 060-23/0

Ниш, 2024.

САДРЖАЈ

I УВОД	3
II ДРЖАВНОПРАВНА ИСТОРИЈА СРБА	6
III ИЗВОРИ ПРАВА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ.....	9
IV СТАЛЕШКА СТРУКТУРА.....	12
V ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ	14
VI ПОРОДИЧНО ПРАВО	15
6.1. Задруга	15
6.2. Брак	16
VII ПИТАЊЕ СВОЈИНЕ И НАСЛЕЂИВАЊА	22
7.1. Својина.....	22
7.2. Наследно право	23
VIII УГОВОР О КУПОПРОДАЈИ	26
IX ЖЕНЕ У ПОРОТИ	28
X КРИВИЧНО ПРАВО	30
10.1. Отмица	30
10.2. Силовање	31
10.3. Абортус и напуштање детета	32
XI ЖЕНЕ У СЕЛУ И ГРАДУ	34
11.1. Жене владара	34
XII ЖЕНЕ У КУЛТУРИ	36
XIII ЗАКЉУЧАК.....	38
XIV ЛИТЕРАТУРА	40
XV САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ	43
XVI БИОГРАФИЈА.....	45

I УВОД

Истраживање правног положаја жена у средњовековној Србији захтева детаљно разматрање различитих аспеката друштвеног и правног контекста тог периода. Средњовековна Србија, као део хришћанског и византијског правног света, имала је сложена правну и социјалну структуру, која је утицала на права и обавезе својих грађана. Овај рад ће истражити како је пол, у контексту сложене сталешке структуре и различитих извора права, утицао на правни статус жена у том периоду.

Рад почиње кратким прегледом државноправне историје Срба – од доласка Јужних Словена на Балкан, савезом са Аварима и њихова заједничка борба против Византије. Рад се наставља резвитком феудалне Србије, који је такође пропраћен честим ратовима у борби за превласт са Византијом и Бугарском. Историјски део завршава се хронологијом владалаца у династији Немањић. Након историјског дела, предмет истраживања биће Душанова опчињеност Византијом и његова визија да он буде владалац универзалног Царства. Ратови са Византијом и њен утицај, како на Србију, тако и на Душана, довели су до рецепције византијског права. Овим се завршава прва глава, која представља увод у настанак српског средњовековног права.

Извори права у средњовековној Србији који су коришћени у истраживању ове теме били су комплексни, укључујући обичајно право, Номоканон Светога Саве, и Душанов законик. Обичајно право, које је доминирало пре прихватања хришћанства, било је неписано и засновано на традицији, док је касније, под утицајем Византије, развијена потреба за писаним правом. Сама доминација обичајног права отежава пут ка објективном одговору на питање какав је био правни положај жена, тако да су нека запажања аутора настала и на бази претпоставки, служећи се постојећим писаним законима. Душанов законик, као један од најзначајанијих писаних извора права у Србији у средњем веку, се такође не може похвалити многим члановима посвећеним женама, што намеће питање да ли су жене биле запажене у друштву. Служећи се писаним изворима, уговорима и

обичајним правом склопљена је целина и пружена, барем, делимична слика о положају жена тада.

Ова анализа ће разматрати како су различити правни и друштвени фактори утицали на положај жена у том периоду, истражујући утицај сталешке структуре, права које је жена имала као члан породице и супружник, могућност наследства и самосталног располагања имовином, и за крај, интересантну појаву жене у улози пороткиње.

Мастер рад треба да пружи увид у правни и друштвени статус жена у средњовековној Србији, посебно у контексту брака и породице, осветљавајући сложену природу брака и породичних односа у средњовековној Србији.

Тема наслеђивања у средњовековној Србији и њена регулација кроз различите правне изворе веома је комплексна и занимљива. Рад обухвата важне аспекте наслеђивања, укључујући законско и тестаментално наслеђивање, као и разлике у третману мушке и женске деце. Ова питања су одувек била предмет друштвених изучавања, нарочито у погледу дискриминације женског наследника која је присутна и дан-данас у руралним и мање руралним срединама. Поред наследства, доћи ће се до сазнања колико је жена била у позицији да самостално располаже имовином, наводећи као пример два јако битна уговора о купопродаји (Призренска тапија и продаја из Трепче).

Питање о улози жена у пороти у средњовековној Србији је сложено и зависи од тумачења и контекста у којем се разматра. Иако су постојале одређене праксе у другим деловима Европе које подржавају укључивање жена у пороти, у Србији, на основу доступних података и тумачења, остаје нејасно да ли су жене могле бити поротници.

Кривично право више се обазирало на мушкарце, због већег процента починилаца кривичних дела овог пола. Међутим, постојала су одређена дела где се само жена могла јавити као жртва или починилац. Законодавац, када се ради о силовању, једино као жртву препознаје жену, а као починиоца – мушкарца. Иста ствар је и код отмице, где је отмичар мушкарац, а отета може бити једино жена, с обзиром на то да су отмице чињене најчешће због склапања брака. У прва два случаја жена се појављује као жртва кривичног дела, док у трећем делу, абортусу и напуштању детета, које се обрађује у раду, појављује као починилац. Без обзира на непостојање флексибилности законодавца и његовог

ограничавања у односу на пол – ко може бити починилац, а ко жртва, ова глава ће се бавити казнама које су припрећене починиоцима.

Рад се завршава социјалном темом – како су живеле жене у селу и граду и које су повластице имале, колика је била моћ наших владарки, односно жена владара, и како су је користиле. Последња глава је омаж Јефимији, првој српској песникињи која је живела у средњем веку и Десанки Максимовић и једном од њених најзначајнијих дела *Тражим помиловање*.

II ДРЖАВНОПРАВНА ИСТОРИЈА СРБА

Испитивање правног положаја у неком периоду је немогуће без осврта и целовитог сагледавања настанка и развоја српске државе, јер је свака нова тема која је повод за истраживање само последица историје.

О Јужним Словенима, као једном великом словенском племену, се не зна много. Њихов продор на Балкан не може се посматрати без тесне везе и племенског савеза са Аварима и њиховог односа са Византијом. Време догађања је 6. и 7. век, на простору Источног римског царства – Византије. На овим просторима већина словенских племена склапа савез са Аварима, номадским племеном. Након успостављања делимичне доминације Авара над Словенима, циљ напада постају византијске територије иза десне обале Саве и Дунава. У време Првог аварског каганата, за време владавине византијског цара Ираклија, Словени и Авари успевају у свом циљу и, пробивши границе, успостављају потпуну контролу над већим делом Балкана. Након овог догађаја дешава се слабљење Првог аварског каганата, али убрзо њихова моћ поново јача, када настаје и Други аварски каганат. Готово читав један век нема поузданих података о власти Византије над бланским Словенима, ни о томе да су се Словени осамосталили од Авара. Франци у ратовима 791–796. године успевају да сруше Други аварски каганат. Том пропашћу Авари нестају, док Словени остају и постају најзначајнији фактор на овим просторима. Однос Византије према Словенима није био потпуно јасан. Са једне стране, није им погодновао продор због урушавања граница и стварања могућности за пљачку, али, са друге стране, Словени су након продора настањивали највише оне делове Византије који су слабо насељени, бавећи се земљорадњом, што им је одговарало. О томе сведочи и Номос георгикос – Земљораднички закон, који су тада називали и Словнским законом, због елемената словенског обичајног права (Ранђеловић, 2012: 2–3).

Ранофеудалне српске државе у Рашкој и Дукљи настајале су од 9. до 12. века. Процес постанка и раног развитка српских држава због оскудице података тешко може да се ближе разматра. О њему се више закључује на основу онога што се збивало у 12. и почетком 13. века, за који период има више података и од када се може у континуитету пратити развитак Србије као јединствене државе (Ђорђевић, Стојичић, 2007: 16). Након насеобине српских племена, развиле су се посебне области којима су управљали

различити кнежеви. Тада су најснажније кнежевине биле у пределима Ибра и горњег тока реке Босне. Константин II Порфирогенит, византијски историчар, види кривицу у византијским царевима и њиховој неспособности и млитавости почетком 9. века, као узорк независности далматинских градова и околних племена међу којима су Хрвати и Срби. Половином 9. века помиње се кнез Властимир, који је успео да се одупре трогодишњим нападима Бугара, чија је намера била да искористе тренутну слабост Византије и прошире своје границе ка правцу Србије. Властимира су наследила тројица синова: Мутимир, Стојимир и Гојник. Време њихове владавине било је пропраћено мноштвом сукоба. Тренутну слабост су као прилику за мешање видели Бугари и Византија. Њихов утицај слабио је Србију, што је довело до тога да Србија улази у састав бугарског Симеоновог царства. Након смрти Симеона, Часлав, тадашњи кнез, успева да обнови српску државу. Обновљена Србија успела је да потраје двадесетак година, колико је и трајала владавина кнеза Часлава. Након његове смрти, Византија поново успоставља хегемонију над Србијом. Током владавине бугарског цара Самуила дешавали су се сукоби између њега и Византије. Победом Византије, Србије поново пада под њену власт. Борба за превласт заустевљена је када је велики жупан Стефан Немања, у другој половини 12. века, створио јединствену српску државу и тиме ослободио Србију од власти Византије. Сви ти сукоби имали су за последицу утицај који су Бугарска и Византија наметали. Нарочит утицај је имала Византија покрштавањем Срба, али тек касније ће се заправо видети њен значај након српске правне кодификације (Ђорђевић, Стојичић, 2007: 17–18).

Након тешких борби од настањивања, нарочито са Бугарском и Византијом, Србија од 12. века креће ка стварању независне феудалне државе која доводи до стварања најјаче државе на Балкану у 14. веку за време владавине цара Душана. Рашки жупан Стефан Немања поставио је основ српској држави. Наследили су га најстарији син Вукан, који управљао Зетом (Дукљом), средњи Стефан II, који управља средњовековном Србијом, односно Рашком и који након добијања папске краљевске титуле постаје Првовенчани, 1217. године, а 1219. године од Грчке добија самосталност српске цркве. Ту је и најмлађи син, монах Сава, који је постао први српски архиепископ. За време владавине средњег сина Стефана II Првовенчаног, Уроша I, долази до развијања градова и трговине, отварања рудника, а самим тим и до јачања Србије. Време владавине Урошевих синова, краљева Милутина и Драгутина, било је пропраћено њиховим сталним сукобима око

власти, али су, упркос томе, успели да одрже стање Србије, придобијајући нове територије. Милутинов син, Стефан (Урош III) Дечански, наставља освајања. Србија доживљава највећи процват за време сина Стефана Дечанског, Стефана Душана. После Душанове смрти долази до слабљења и распада српске државе, чији је исход био коначно падање под утицај турске власти 1459. године (Ђорђевић, Стојичић, 2007: 21–22).

Током Средњег века, идеја о Риму као центру универзалног, васељенског Царства и целокупне хришћанске Цркве, била је присутна код свих европских народа. Нарвно, источно Римско Царство (Византија) сматрало се истинским представником једног таквог Царства и легитимним наследником Римске Империје (Шаркић, 2006: 53). Идеја о Риму није била резервисана само за Византију, словенски и германски владари су, такође, претендовали да створе своје универзално Царство и тако се сместе на врх хијерархијске лествице. Србија је најприближнија том циљу била за време владавине Стефана Душана, самом чињеницом да се прогласио царем, титулом која је једино била резервисана за Византијске владаре. Иако се понашао као цар, Душан је ипак био свестан да не може бити сасвим изједначен за византијским царевима, али је увек настојао да Србију уобличи налик на Византију. Млади Душан провео је са својим оцем седам година у изгнанству у Цариграду, тако да поред тога што је Византија оставила траг на целу Србију, она је оставила и снажан утисак на Душана лично током његовог боравка у престоници (Шаркић, 2006: 54, 57).

Од насеобине постојала је стална борба за превласт над Србијом од стране Византије. Логичан след догађаја је и био њен широки утицај у различитим пољима. Када говоримо о развијању правног система код нас, о томе говори стварање јединствене српско-грчке-римске кодификације, о чему ће бити речи у наставку.

III ИЗВОРИ ПРАВА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Одређени период у средњем веку био је регулисан само обичајним правом. Оно је представљало најважнији извор права све до примања хришћанства, односно до краја XII века. Обичајно право чине правила понашања створена искуством и навиком, која иако нису записана, уређују целокупан живот одређене друштвене групе. За примену обичајног права нужно је да постоји општа сагласност о његовој вредности за припаднике заједнице (Мирковић, 2021: 20). Последица неписаног права довела је до тога да је многа материја (као што је грађанско право) у средњовековној Србији најмање позната и обрађена баш због те оскудације у изворима, на шта упозорава Александар В. Соловјев (Соловјев, 1927: 429). Стојан Новаковић, такође, говори о том проблему: „Споменици су за нас доста нејасни, јер се временом заборавило оно што се онда сматрало као свакоме познато, те се није ни писало“ (Новаковић, 1892: 215–216).

Иако је обичајно право имало несумњив примат, упоредо је расла потреба за писаним правом. На ту потребу имала је утицај Византија и њен правни ред, као и српска отвореност према страним утицајима. Ескалација је уследила након крунисања Стефана Душана за цара, иако је у Србији 130 година пре доношења Душановог законика био на снази Номоканон, односно, Законоправило Светога Саве уз одређени број аката. (Марковић, 2007: 15–17).

Номоканони представљају средњовековни зборник српског и грађанског права. На тлу Србије Номоканон је настао 1919. или 1920. године (не постоје поуздани извори о тачној години настанка) и његов творац је био први српски архиепископ Сава Немањић (Мирковић, 2021: 24). Како наводи Биљана Ђукић, по мишљењу неких аутора, Зборник је приређен пре него што је свети Сава издејствовао аутокефалност Српској цркви 1219. године (Ђукић, 2003: 1058).

Свети Сава на самом почетку, у уводу свог дела каже да је то књига звана Номоканон. Одмах затим даје превод речи „номоканон“ на српски језик. *Са Богом се почињу ове књиге зване грчким језиком Номоканон а нашим језиком се кажу Законоправило* (Ђукић, 2003: 1055).

Познат је још и по имену Крмчија које потиче из руске литературе. Законоправило „представља самосталну српску редакцију византијских црквених и законских прописа за потребе аутокефалне српске цркве у независној српској држави“. (Мирковић, 2021: 25)

Душанов законик, под пуним називом „Закон благоверног цара Стефана“, уз Законоправило, чини један од најважнијих писаних извора у средњовековној Србији. Прве године Душановог царавања биле су у духу рецепције римског права за читаву царевину Срба и Грка. Међутим, почетак његове владавине није користио само за кодификацију византијског права већ убрзо након крунисања преузима улогу легислатора и законодавца. Током царавања, Душан је тежио ка томе да се докаже као достојан цар и да то доказује делима. Последица тога је државни сабор у Скопљу 21. маја 1349. године, када је и проглашен самостални српски кодекс познат као Душанов законик (Соловјев, 1937: 197). Након проглашења 1349. године он наставља са даљим радом, издаје многобројне повеље и неке законске наредбе које су коначно уобличене и кодификоване на државном сабору 1354. године у Скопљу или Серу као други део Душановог законика. Нове одредбе представљају допуне неких чланова из првог дела или одредбе о новим правним питањима (Соловјев, 1937: 205). Стојан Новаковић је 1898. године извршио нумерацију чланова 1–135 и 136–201 Душановог законика, која је постала општеусвојена (Мирковић, 2021: 26). Правни живот био је знатно развијенији у крајевима које је Византија освојила¹, што је упућивало на то да ће се византијске правне норме у измењеном облику наћи у Законику. Поред рецепције византијско правних норми, у Законик су ушле норме обичајног права и одредбе из уговора са приморским градовима (Благојевић, 2011: 273–274).

¹ У феудалној Србији градови су могли бити сврстани у три групе: унутрашњи градови, приморски градови и градови освојени од Византије. Унутрашњи градови појављују се у сачуваним изворима под називом град или трг (или трговиште). Назив град се користио за места која су имала утврђење, док су тргови били трговачки и занатски центри или рударска места, али без утврђења. И у градовима и у трговима домаће становништво је припадало или слоју властеле, или слоју себара. Странци, који су често били већинско становништво у градовима, имали су посебан статус, са правним режимом различитим од домаћег становништва. У рударским местима већинско становништво били су углавном Саси, као познаваоци рударског заната. Статус „привременог елемента који су у тргове доводили послови“ имали су углавном трговци из приморских градова. Посебан статус су имали Дубровчани. У градовима су живели у посебним колонијама са посебним привилегијама. Приморски градови задржали су традицију регулисања правних односа градским статутима, какву су имали пре него што су постали део немањих државе. Градови освојени од Византије такође су имали посебан статус. Из разлога правне целисходности, али, чини се, првенствено због политичких разлога, њима су остављене привилегије које су имали пре него што су постали део српске државе (чл. 124 Душановог законика). Становништву ових градова судили су посебни судови састављени од световне или црквене властеле, зависно од природе спора (Н. Ранђеловић, *Историја права II, Основи српске историје права*, Ниш, 2012, стр. 24).

Душанов законик настао је махом на основама Јустинијановог законика и Синтагме Матије Властара која је преведена 1335. године и инкорпорирана у Законик. Као што се *Corpus juris* Јустинијанов састоји из Кодекса, Дигеста, Институција и Новела, тако исто и сви старији преписи Душанова законодавства садрже Скраћену Синтагму, Закон цара Јустинијана и Законик цара Стефана (Соловјев, 1937: 198). Александар Василевич Соловјев их назива српски *Codex tripartitus*. У млађим преписима на помиње се Скраћена Синтагма и делови њене садржине су прикључени Јустинијановом законнику и Душановом законнику. Тако је добијен *Codex bipartitus* (Мирковић, 2021: 28).

Јустинијанов закон био је кратка компилација од свега 33 члана. Основни извори Закона цара Јустинијана су Земљораднички закон, Еклога Лава III Сиријца и његовог сина Константина, Прохирон Василија I Македонца, Василике Лава VI Мудрог, новеле византијских царева, као и неке правне збирке (Марковић, 2007: 32). Јустинијанов закон нема никакве везе са царем Јустинијаном, већ представља својеврсну компилацију византијских закона, којим се регулишу нека питања из аграрних односа. То је на првом месту кратак избор одредаба преузетих из Земљорадничког закона и неких других законских зборника (Благојевић, 2011: 274).

За разлику од Јустинијановог законика, Синтагма представља велики номоканонски зборник световног и црквеног права. Добила је име по свом састављачу, солунском калуђеру Матији Властару. Имала је укупно 303 поглавља. Као таква, Синтагма се великим делом супротстављала интересима српске државе, нарочито јер својим одредбама (изузев Ромеја) није давала могућност да се уздигне на ранг Царства, а није признавала ни аутокефалност и српској и бугарској цркви. Као решење настала је Скраћена синтагма из које је изостављено све што би могло да буде у супротностима интереса српске државе (Благојевић, 2011: 275). Скраћена синтагма која је инкорпорирана у Душаново законодавство представља оригиналну српску верзију које нема у грчким рукописима. Нека црквена правила су изостављена, а сачуване су одредбе кривичног права, грађанског права и судског поступка. Тако скраћена је остала од 303, на 94 поглавља (Соловјев, 1937: 196).

IV СТАЛЕШКА СТРУКТУРА

Како бисмо разумели правни положај човека у средњовековној Србији, не можемо да се усредсредимо само на пол и у односу на њега доносимо закључке да ли је и у којој мери тадашње законодавство фаворизовало мушкарце. Можемо пре рећи да је законодавац своју строгоћу формирао на основу сталежа коме неко припада и да је на основу истог грађанин добијао „повластице“. Средњовековно друштво било је сталешко друштво, али чак ни то није био једини фактор који је утицао на обим права коју ће неко поседовати. Срђан Шаркић одговора на питање равноправности жена са мушкарцима: „Одговор на то питање зависи од припадности сталежу, од тога да ли се ради о имовинским или јавним правима, од утицаја обичајноправних норми, од територијалног партикуларизма“ (Шаркић, 2001: 565).

Више о сталешкој структури говори Зоран С. Мирковић, који каже да је сталеж друштвени слој чији чланови имају одређена права и дружности које их издвајају од других сталежа у друштву. У друштву организованом према сталешком принципу, социјалне разлике постају правне разлике, што значи да права и обавезе појединаца зависе од сталежа којем припадају. Оваква подела је уочена од времена владавине династије Немањић (Мирковић, 2021: 37).

Властела је била виши сталеж у Немањићкој држави. Властелини су били они којима је владар доделио функције на двору и у локалној администрацији, потомци старих племенских жупана, сродници владајуће династије и ратници (Мирковић, 2021: 38). Подела на велику и малу властелу је по први пут наведена у повељи краља Уроша, издатој манастиру Светог Петра и Павла на реци Лим (између 1254–1246), а бележи је и Душанов законик (Шаркић, 2010: 19).

Велику властелу су другачије називали велможе, благородни, великоименити; као највећи земљопоседници и највиши државни достојанственици, чинили су мањину, док је мала властела представљала већину повлашћеног сталежа. Закон не прави разлику између мале и велике властеле у правном положају, али се, свакако, може претпоставити да се велика властела *de facto* издвајала по свом богатству, утицају и моћи. Као трећи слој властеле јављају се властелчићи, које у правну терминологију уводи Душанов законик.

Они су чинили ниже племство и били су скромнијег порекла, имовинског стања и положаја. (Мирковић, 2021: 39)

Свештенство је уживало повлашћен положај и могло би се упоредити са великим властелинима. Били су ослобођени свих обавеза према држави, јер се сматрало да подносе жртву, молећи се осим за себе и за господара, његову породицу и народ. Имали су јако велики утицај. На врху лествице је био поглавар цркве, митрополити, епископи и игумани великих манастира. (Мирковић, 2021: 39)

У средњовековној Србији себар се користио као општи термин за све неповлашћене становнике. Меропаси су били потчињени замљорадници и чинили су већину. Власи су представљали остатке романизованих староседелаца на Балкану, чинили су посебну етничку групу. Бавили су се сточарством. Сеоски мајстори (занатлије) су обрађивали метал, дрво, земљу, камен, кожу, текстил итд. Отроци су се на основу свог правног и социјалног положаја налазили на дну друштвене хијерархије. Реч отрок значи дете, тако да нас само значење речи наводи на то да увидимо велики степен подређености. Грађани нису имали непосредан однос са српском државом, па се не могу сматрати њеним грађанством, иако су приморски градови, градови у унутрашњости и градови освојени од Византије чинили део средњовековне Србије. Странци (гости) то су били страни трговци, Саси, становници далматинских комуна итд. (Мирковић, 2021: 37–46)

V ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ

Грађанску правну способност уживали су сви слободни мушкарци и жене. Старо српско право није знало за ограничења о признавању правне способности у односу на пол. Није познавало ограничења ни у погледу пословне способности, за разлику од германског права, на пример, које је наметало обавезно старатељство над женама. Да лице које је правно способно стекне и пословну способност потребно је да наврши одређене године живота које су претпоставка за зрелост и свесно и савесно вршење правних послова. Та граница у годинама прави разлику између малолетника који је пословно неспособан и пунолетника који је пословно способан. Пунолетство се стицало са навршених 15–17 година. Обичајно право говори о томе да се пунолетство стицало када лице постане зрело за брак. У византијском праву потпуно пунолетство се стицало са навршених 25 година, тај рок се наводи и у Јустинијановом законодавству. Пошто се тај закон заиста примењивао у пракси, по логици ствари бисмо претпоставили да је и код нас био исти праг потпуног пунолетства. Међутим, тешко је поверовати да је то заиста било тако, с обзиром на то да су само висока развијена друштва могла да захтевају тако велики узраст за стицања пунолетства. У друштвима са мањим степеном развитка захтевани узраст за пунолетство је био много нижи, а самим тим и услов за стицање пословне способности.

Византијско право је разликовало три доба у животу физичког лица:

- 1) малолетство до 14 година за мушкарце, 12 за жене;
- 2) неодраслост или непунолетство од 14, односно 12 година до 25 година живота;
- 3) пунолетство у навршених 25 година.

За малолетнике су правне послове вршили тутори (старатељи). Неодрасли или непунолетни су уживали неку врсту пословне способности под надзором куратора (ублажени облик старатељства). Тек су пунолетници стицали потпуну пословну способност. Није ни то стицање наступало одмах, већ је требало четири године за успостављање свих права, тако да је тек са око 30 година лице постало еманциповано. Због оволико компликованог система мало је вероватно да се исти такав примењивао у

средњовековној Србији, тако да је вероватније да се пунолетство стицало са зрелошћу за брак. (Тарановски, 1996: 401–403)

VI ПОРОДИЧНО ПРАВО

О друштвеном положају жене можемо највише сазнати ако проучавамо њен положај у породици. У средњовековној Србији постојала су два облика породице: проста (инокосна) породица и проширена породица или, како се у тадашњој терминологији користио назив кућа. Данас се најчешће користи термин задруга, који је Вук Караџић први употребио и који се након тога одомаћио. Задруга је била најраспрострањенији тип породице у том периоду, зато би проучавање положаја жена могло да се започне описивањем њеног положаја у задрузи (Мирковић, 2021: 55–56).

6.1. Задруга

Задруга је проширена породица у којој су неподељно живели чланови две или више биолошких породица. Породица се ширила тако што је у кући остајало да живи више генерација (деда, син, унук) или тако што су браћа са породицама настављала да живе у кући из које потичу (Мирковић, 55–56). Супротност задрузи је проста породица, као најчешћа данас, а чини је брачни пар са децом. Развитком градова, развио се и трећи тип породице: „варошка породица“. Такве породице живе интимнијим животом тако што постоје ограде, унутрашња дворишта, ходници, више одвојених соба, што није био случај са сеоским породицама. Од одвојених соба у задругама постојале су само просторије намењене издвајању брачних парова, називане су вајати или „женске зграде“. У муслиманским породицама женским члановима је чак налагано да се из верских разлога удаље из видокруга посетилаца (Реџић, 2011: 517–518).

На челу се налазио старешина који управља својином породичне задруге у складу са њеним интересима. Свако је имао свој задатак који обавља у складу са својим местом на породичној лествици. Задруга је функционисала по принципу хијерархије где се на првом месту строго поштовао култ старијих, а на другом пол. На основу та два фактора се одређивао и степен ауторитета унутар породице. Мушкарци чак и ако су млађи, увек су

имали већи ауторитет у односу на жене, као и старији у односу на млађе. Ипак, најстарија жена у задрузи је била веома поштована, те су јој млади често поверавали тајне и тражили савете од ње (Реџић, 2011: 517, 518, 520).

Константин Јиричек дефинише задругу као „ништа друго него братство, заједница везана генетичким пореклом, која је више волела да се не дели и да својим поседом здружно управља“ (Јиричек, 1952: 51). Турска је у периоду хегемоније над Србијом имала велики утицај на јачање задруге, што због заштите коју пружа својим члановима од опасности и суровости ван ње, што због пореске олакшице, јер се плаћало за огњиште, а не за број људи у домаћинству (Реџић, 2011: 518, 521). „Јован Цвијић задруге не сматра примитивним организацијама, него патријархалним цивилизацијским обликом. Такође, мишљења је да су задруге имале значајну улогу у стварању морала и развијању моралних појмова код својих чланова“ (Реџић, 2011: 518).

Послови су се расподељивали у односу на пол. „Мушки“ су били физички тежи, а „женски“ лакши. Орање као најважнији и најцењенији посао тада, обављали су мушкарци, док је жена рађала и одгајала децу и била највише у кући. Поред тога кувала је за породицу, чистила, лечила, обрађивала вуну, лан, ткала, плела, шила, гајила стоку, бавила пољским радовима...У недостатку мушкарца у кући, жене су се бавила и „мушким“ тешким физичким пословима, као што је орање и друго, док то није био обрнути случај (Реџић, 2011: 519).

6.2. Брак

Садуша Ф. Реџић истиче запажање Ив Левина да су жене постале још потчињеније мужу од примања хришћанства које налаже да се жена треба бојати мужа, бити послушна и не наводити га на грех. „Сваку сексуалну везу ван брака византијско право, од времена Еклоге цара Лава III Сиријца 726. године, сматрало се кривичним делом. Казна је била физичка (одсецање носа), а циљ унакажење лепоте која је довела до греха. Иако старо словенско право није познавало казну сакаћењем, ове одредбе су ушле, путем увођења *Прохирона* цара Василија у састав византијске Крмчије“ (Фостиков, 2004: 352). Средњовековни Словени су такође прихватили негативан став цркве према сексуалности, која одобрава сексуалне односе једино у циљу репродукције. Односе нису повезивали са

љубављу, већ само као начин за множење, како је то Бог наложио. Такође, истиче и Цвијићеву мисао да једину љубав коју је жена смела да искаже је према сину и брату. Један од екстремнијих раних обичаја код Срба био је да се жена обеси након његове смрти. Жене су у 10. веку себи гребале лице и руке ножем због смрти мужа. Као евентуалну потврду (због недостатака писаних извора) да се то дешавало можемо узети из народних песама где је био познат мотив жениног унакажавања лица и копања очију због туге за покојником (Реџић, 2011: 521, 523, 524). Законик гледа на жену осталу без мужа као социјално угрожену особу. О томе сведочи члан 64: „Сирота кудељица да јест слободна, такожде како и поп“ (Новаковић, 2004: 185). Многи историчари су поставили питање ко је „сирота кудељица“, Новаковић је био мишљења да је то била сирота жена која се идржавала предењем, а затим је постало прихваћено мишљење да је то самохрана жена (удовица или старија жена) која се издржава предењем и која је ослобођена свих намета и обавеза као и свештеник у својој баштини. Удовице су могле да продају поврће, пекарске производе, али само под условом да су биле принуђене како би прехраниле своју децу након смрти мужа (Реџић, 2011: 526).

Жене су у законским текстовима најчешће спомињане у оквиру чланова о браку и породици, углавном, са циљем да се истакну права мужева.

Душанов законик наводи три случаја када починиоце кажњава тамницом: они који ступају у брак без венчања, калуђера који сврже расу (калуђер који би збацио калуђерске хаљине) и пијаницу који изазива, вређа или злоставља (чланови 3, 19, 166). Прва два случаја су у надлежности црквеног суда. Законик код склапања брака тражи благослов, који се добија од епископа, и венчање које извршава парохијски свештеник (Тарановски, 1996: 318, 442).

Из приложеног је јасно да брак као институција спада под црквено окриље, може се рећи да се то званично десило у 13. веку и да је уско повезано са добијањем аутокефалности и црквеним реформама првог архиепископа Саве (Немањића). Међутим, из научних извора се може закључити да се пракса обичаја најтеже и најспорије искоренила како из начина склапања брака, тако и са ким се брак склапа. Првобитно се брак склапао без икакве формалности, већ отмицом, куповином, уговором, итд., једном речју: „дивље“. На такве бракове црква је гледала као на невенчане. Према

Доментијановом казивању, архиепископ Сава слао је свештенике по читавој земљи да сакупљају невенчане и старе и младе и да их венчавају (Динић Кнежевић, 2005: 57–65). Колико је то био дуго укорееен проблем говори и чињеница да су први чланови Душановог законика, издати 129 година након Жичких повеља, посвећени управо црквеном браку као једином пуноважном браку.

Други проблем био је брак са свастиком. Вероватно су били заступљени бракови и између других сродника, али с обзиром на то да Жичка повеља из 1220. године наводи као брачну сметњу баш брак са свастиком, претпоставља се да је тај проблем био најмасовнији. Претпоставља се да је та масовност последица тадашњег веровања да су такви бракови чак и пожељни.

Као трећи проблем јавља се припадност различитој вери. Што се тиче различите вере као брачне сметње, Душанов законик се ограничава само на брак православних и римокатолика. У случају брака православне и римокатоличке вере, он то решава тако што га дозвољава у случају да римокатолик пређе у православље. Обрнути случај се не помиње. Под претпоставком да су такви бракови постојали, вероватно су и они били забрањени, с тим што такав брак није представљао претњу, будући да је владао патријархат, самим тим и доминантност мужевљеве вере, односно православља.

Интервенција је била потребна и код склапања брака између зависног становништва, тј. између себра (Срба, земљорадника) и влахиње, јер су често мужеви онда прелазили у влахе, односно сточаре, што потврђује и Светостефанска хрисовуља 1313–1316 која забрањује да се „Србин“ жени „у Власех“. Тарановски је ову забрану објаснио као тежњу властелинства да се на тај начин спречи смањивање земљорадника Срба њиховом женидбом код Влаха-пастира и његовим преласком у тастову кућу, истакавши као занимљиву чињеницу да су се господари мешали у брачне послове зависних насељеника (Тарановски, 1996: 441).

За регуларност брака била је неопходна и сагласност родитеља, пошто будући супружници ни на који начин нису учествовали у избору својих животних сапутника. Законоправило је још прописивало услове за склапање брака, а то су: полна зрелост, брак у оквиру сродника, забрана склапања брака у оквиру верске групе, обавезност склапања

брака у цркви после литургије, забрана склапања брака за време четири велика поста, као и средом и петком (Мирковић, 2021: 54).

Можемо стећи неку слику о томе какав је био правни положај жена у браку на основу два члана (члан 46 и 104) Душановог законика који индиректно говори о томе.

Члан 46: „И отроке што си кто имају, да их имају у баштину. Такмо што ће властелин простити, и или му жена, и или син, то-зи да јест слободно, а ино ништо“. Новаковић члан преводи: „У кога има робова (отрока), нека су наследствени. Ослободити могу само властелин, жена му или син, а осим тога се ништа друго не може свршено сматрати“ (Новаковић, 2004: 176). На основу члана 46 закључује се да је роб спадао у породичну својину. Самим тим што је и жена роба могла да ослободи, значи да је била равноправна са мужем и сином у погледу располагања породичне својине, ако ништа друго, барем у погледу отрока. Жена роба није могла да принесе као мираз, томе сведочи члан 44 (који Новаковић на данашњи језик преводи): „А што властела имају отроке (робове), нек су им у наследство и њиховој деци у наследство вечно; само се отрок (роб) у мираз давати не може“ (Новаковић, 2004: 174).

Члан 104: „И да се не наведе пристав на жену кади нест мужа дома, ни да се позива жена без мужа, ни да си да жена мужу глас да греде на суд. У том-зи муж нест крив, догда му даде глас“ (Новаковић, 2004: 209). Разлучивањем овог члана прво констатујемо да пристав (судски помоћник или извршник) није могао да позива жену на суд без присуства мужа. На тај начин уочавамо женин потчињен положај. Примећује се да овај члан индиректно потврђује то да је жена могла бити позивана на суд, уз услов да муж буде присутан. Тарановски сумња да су се позиви могли ограничити само на кривична дела, и верује да су се односили и на грађанске парнице (Тарановски, 1996: 444). Полазећи од тога да је претпоставка Тарановског тачна, то значи да је удата жена могла имати своје засебно имање и да је могла потпуно или делимично да располаже њиме чим би против ње могла бити покренута грађанска парница. Удовица и усамљена или беспомоћна жена су се наравно могле позивати саме. Такође, слободно постављање засупника на суду остављено је само удовицама и беспомоћним женама како и члан 73 налаже по Новаковићевом преводу: „Сирота која није кадра дићи парницу или бранити се на суду, може дати парца који ће је заступати“ (Новаковић, 2004: 190).

Жичка хрисовуља много више пажње посвећује разводу брака него брачним сметњама. Њоме се званично проглашава забрана растављања брака, како Божји закон налаже, јер би по хришћанству брак требало да траје до смрти супружника. Брак се могао развести само путем судског поступка и уз дозволу надлежних органа. Ова забрана је упућивана свим сталезима, и мушкарцима и женама, уз претњу казне – глобом у стоци, у зависности од сталешког положаја кривца. Кривица мужа се састојала у томе што „будет пустил жену“ или „распусти“, а женина кривица што мужа „остави“ тј. напусти. Одговорност развода брака може пасти и на родитеље или неког другог ко отима жену од мужа (Тарановски, 1996: 438). На основу различитих израза које законодавац користи у односу на то ко је кривац за развод из следећих чланова у Жичкој хрисовуљи, Тарановски долази до следећих закључака.

Члан 20: „Аште ли о себе имет бесновати се, остављајушти својего мужа“. Законодавац овим чланом указује на то са којим се ставом гледало на овакав постуак жене. На напуштање се гледало као на неко лудило, нешто атипично, срамотно, нечувено и повод за осуду околине. Супротно од тога јесте „пуштање“ жене од стране мужа. Законодавац такође кажњава мужа у име Божјег закона, али га не осуђује у тој мери као жену самим тим што не говори о томе као о нечему нечувеном или необичном. Узрок томе је, вероватно, јер се то толико често дешавало да је постало уобичајено. Муж који је жену „пустио“ након казне глобом би био дужан да жену верати натраг, а ако би се оглушио о ту наредбу, потпао би под црквену епитимију и неодређену световну казну. (Тарановски, 1996: 439)

Члан 22 говори: „И по наказни vsаки муж, који будет пустил жену, да ју вазврати в дом свој. Аште ли сего не имет послушати, то такви и от божественије цркве да будет завезан, и от господина јеј да не будет у милости“. Тарановски сматра да је та неодређеност световне казне и израз „да не буде у милости“ показатељ да је пуштање жене у толикој мери било учвршћено, да законодавац и ако се против тога бори, није сматрао да треба прибећи строжој казни. Како би ову појаву искоренио, законодавац бира други пут, а то је да мужу који је жену пустио забрани склапање другог брака. Казнио би се не само муж који други брак склапа, него и онај који би брак склопио. Жичка хрисовуља прописује да ће се такав други брак раскинути по службеној дужности од

стране црквене власти. Мужевљево пуштање жене се толико често дешавало да је ушло у поре друштва и постало на неки начин „нормализовано“, али се онда поставља питање зашто такав женин поступак није био у тој мери учестао како би се и он „нормализовао“. (Тарановски, 1996: 440)

Жене су увек пре бирале да трпе због материјалне сигурности коју брак пружа. Наиме, жена која би мужа самовољно напустила била би кажњена глобом, исто као што би и муж у обрнутом случају. Уколико би окривљена жена имала своју засебну имовину, онда би била кажњена засебно од имања мужа. То би значило да је и у средњем веку жена у браку могла да сачува своју личну имовину. Али, ако жена нема своју личну имовину, онда би била тесно кажњена по мужевљевом нахођењу. С једне стране жени се пружа могућност да има независан положај али само уколико има своју имовину, у супротном је потчињена дисциплинској власти мужа која може да иде толико далеко да је муж могао да је прода, уколико није хтео да је прими назад у свој дом након њеног напуштања (Тарановски, 1996: 443).

Без обзира колико је законодавац желео да својим прописима и налагањем устали праксу брака до смрти, владари не само да су себи дозвољавали разводе, већ су дозвољавали себи и бракове са неправославним верницима и све то из користи (Реџић, 2011: 522). Та лакоћа у разводу довела је до тога да су у 13. и 14. веку Срби, Грци и Бугари стално мењали жене из политичких разлога, али и личних (Тарановски, 1996: 440). Једна од немилих појава са којом се Сава (Немањић) борио био је блуд. Хришћанство је имало слику о томе како треба једна хришћанка да изгледа – попут краљице Јелене, жене краља Уроша I, али је реалност била другачија. Ако верујемо предањима Никите Хонијата, византијског историчара, који је био очевидац тадашњег збивања, можемо да претпоставимо са каквим се проблемима сретало хришћанство. Наиме, било је познато да ћерка византијског цара Евдокија, Алексија III Анђела, пребацивала своје мужу Стефану Немањићу због пијанства и паралерних веза. Наводно и Стефан Немањић је своју супругу ухватио у прељуби и наредио „да се са ње свуче сво одело, оставивши јој само танку кошуљу, али јако срезану, тако да је само оно најнужније остало покривено, и тако нечасно пусти је да иде куда жели“. Интересантно је да се блуд међу зависним сељацима уопште не помиње, чему сведочи члан 54 Душановог законик: „Ако ли владика блуд

учини са својим човеком, да им се обема руке одсеку и нос уреже“ и то се на исти начин кажњава (одсецањем руку и носа) као и када би властелин узео властеоску жену „по силе“ (Динић Кнежевић, 2005: 57–65). Изједначена казна за блуд и силовање исто тако може да нам покаже колико је тада чедност жене била важна и како се строго гледало на њу. Александра Фостиков наводи: „Властелинка је тим чином каљала углед више класе, док је слуга, као поданик, овом везом показивао дрскост према господарима“ (Фостиков, 2004: 353).

VII ПИТАЊЕ СВОЈИНЕ И НАСЛЕЂИВАЊА

У средњовековној Србији, својина и наследно право били су регулисани обичајним правом, које је касније допуњавано законским нормама. Земљиште, као основни облик имовине, било је кључно за економски и друштвени статус породица. Жене су имале ограничена наследна права, углавном у погледу покретне имовине, мираза или наследства у случајевима када није било мушких потомака. Ова правила осликавала су патријархалну структуру друштва, али су се делимично мењала под утицајем цркве и византијског права.

7.1. Својина

Средњовековна Србија познаје више облика својина: владарска, црквена, властеоска, жупска, сеоска и приватна својине слободних људи. Баштина као термин се користио за непокретна приватна добра, а метох и метеохија за црквена добра. Баштина је могла бити слободна и потчињена. Слободна је била она која је неоптерећена од вршења послова над њом у корист власника, а потчињена обрнуто – била је оптерећена пословима и давањима власнику баштине. (Павковић, 2004: 314)

Постојало је три облика права својине: право држања, право коришћења и право располагања. За право држања из писаних извора можемо закључити да се користи термин „држати“ и „имати“, који се најчешће користио у даровним повељама. О праву коришћења се мало зна. Претпоставља се да се то право највише односи на оне који имају обавезу вршења послова и давања власнику, као код оптерећене баштине. Што се тиче права располагања, постојало је три таква начина: продаја, поклон, замена. Носилац права није појединац који поседује неограничена права него ју је чинила породица и шири круг

сродника. Дакле, отац, као старешина породице, није могао самостално располагати породичном својином и деловима који припадају његовој деци, него само својим делом. О продаји непокретности се мало шта зна, сем онога што нам је познато из византијских уговора и јединог документованог уговора из периода средњовековне Србије „Призренска тапија“ и писмено продаје из Трепче о чему ће бити речи касније. Поклон је могао бити лични, приватни и јавни чин. Два најчешћа облика даривања била су од владара племству и од владара цркви. Даривање цркви у побожне сврхе није било својствено само Србији, већ је то било особено периоду средњег века у читавој Европи. Поред ова два најчешћа облика, постојао је и посебни вид даривања – приватно условно завештање српске властеле, када завештајна добра припадају цркви након смрти поклонодавца (Павковић, 2004: 315–319). Треба поменути и ктиторство као посебан вид даривања и што представља један вид традиције. Основач, односно ктитор гради своју задужбину „за живота и са посебним намерама: за спас своје душе и душа ближих сродника“ (Павковић, 2004: 320). Све ктиторске радње биле су регулисане ктиторским правом. „Оно се одређује као скуп права и обавеза, које припадају власнику имовине намењене корсти цркве. Субјект ктиторског права назива се грчком речју *ктитор* – оснивач, а ктиторско право – *основатељско право*“ (Троицкиј, 1935: 84).

7.2. Наследно право

У средњовековној Србији постојала је могућност законског и тестаменталног наслеђивања. Будући да не постоји сачувани тестамент из тог периода, можемо само претпостављати да су постојали и у пракси. Законоправило је преузело прописе из византијског права о тестаменту. Основни принципи који су преузети су да се у тестаменталном наслеђивању није правила разлика између мушке и женске деце (Мирковић, 2021: 57–58). Међутим, Тарановки каже: „Грађанску правну способност уживали су сви, како мушкарци, тако и женскиње. Старо српско право не зна за ограничења грађанске правне способности, која би се наметала женскињама; ту не долази у обзир разлика у наслеђивању од стране мушкараца и женскиња. Нису женскиње биле подложне ограничењима ни у погледу пословне способности“. (Тарановски, 2002: 401). Из навода Тарановског видимо да је правило о једнакости мушке и женске деце приликом наслеђивања важило за категорију слободних, а не зависних жена (Реџић, 2011: 527). И

Јустинијанов законик говори о редоследу наслеђивања у Закону царском (превод рукописа Борђошких): „О наслеђивању: (Сродници) по нисходној линији било да су мушког, било женског пола имају предност у односу на (сроднике) по усходној линији и (на сроднике) по побочној линији“ (Марковић, 2007: 124). Из приложеног се види како се предност при наслеђивању прави у односу на наследни ред, а не на пол наследника. Срђан Шаркић, такође, сматра да су жене по питању наслеђивања биле изједначене са мушкарцима, судећи по ономе шта пише у закону, али нас такође упозорава да није сигурно у којој мери је овај принцип поштован (Шаркић, 2001: 570). Душанов законик доноси само два члана (41 и 48) која говоре о наследству у властеоским породицама. Врло је вероватно да су Срби-сељаци већим делом живели у задругама, у којима се прелаз наследства одређује по обичајном праву. Ипак, виши сталежи: грађани и трговци, властела, духовна лица и сам владар постепено прилазе начелима индивидуализма византијског права (Соловјев, 1928: 441).

Члан 41: „Који властелин не имадне деце, али имадне деце, па му (иста) помру, баштина ће, по смрти његовој, остати пуста све докле се од рода му (когод) до трећега братучеда не нађе, и баштина ће томе припасти“. Смиасо овог члана је нејасан зато што је члан повезан са наследним редом властелина, за који се не зна какав је био. У европским државама властеоске баштине су наслеђивали мушкарци, у Србији се не зна како је било. У вези са овим чланом је и члан 48 из кога се види да Србија није познавала ограничења наследства у корист мушкараца (Новаковић, 2004: 171 – 172).

Члан 48: „Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свита велика бисерна и злати појас да има син му и да му цар не узме; ако ли не из-има сина, на име даштер (даштер, дашти стари облик за кћер, кћи; свита је хаљина) да јест тем-зи бољна дашти и продати или одати слободно“. Овај члан нам говори да је кћер властелина могла бити наследница, али само у случају да он није имао сина, и тада је могла наследством слободно да располаже (Новаковић, 2004: 176).

Постоји један податак у повељи краља Милутина манастиру Светог Стефана у Бањској о наслеђивању жена у себарском сталежу: „А сирота која има мала сина да се држи све село догде јей син подрасте; ако ли не има сина, да си држи селиште и врт и најбољу главну ниву си“. Ово није наслеђивање у правом смислу те речи, с обзиром на то

да жена наслеђује имовину док син не порасте, тако да би ово било право доживотног коришћења.

Јустинијанов закон се у пар својих чланова бави темом наследства између мужа и жене.

Закон о женама (31): „Ако ко жену узме по закону или с прђијом или без прђије, и умре муж, а жена остане бешчедна, да се дода њој, поред свега њеног, и од мужевљеве прђије четврти део“.

„Ако ли муж остане без чеда, а жена му умре, да (муж) не узме ништа (од женине имовине), осим онога што му остави жена својом вољом“.

Из приложеног би значило да је жена могла да наследи свог мужа и законски (наследним делом од једне четвртине), док би муж могао да наследи жену само тестаментарно, не и законски. На овај начин законодавац привилегује удовицу, узимајући у обзир њен статус након смрти мужа.

Закон (32): „Ако ли се сагласи муж са својом женом да је наследи по њеној смрти, односно да остане прђија код њега, (нека друга) сагласнот је потребна*“.

*Члан је нејасан, јер вероватно и његов узор није био разумљив редакторима (Марковић, Биљана, 2007: 70).

Закон узима жену под заштиту у погледу прикије и за живота мужа па прописује

Закон (9): „Ако муж прода што од жениног имања, а жена прећути бојећи се мужа свога, а после потражи, да јој се врати све и да се раскине куповина“ (Марковић, 2007: 66).

То значи да муж закључивањем брака није стекао право располагања над женином имовином, већ право доживотног плодуживања, и да би свако оглушавање на ту наредбу исходило ништавост таквог правног посла. И одредба Властарове Синтагме ускраћује право мужу на продају или давање у залогу женине имовине, чак и ако би жена на то ћутала и пристала. Ова забрана је представљала заштиту жене од губитка своје имовине због слабости свог пола (Тарановски, 1996: 445).

VIII УГОВОР О КУПОПРОДАЈИ

Најзначајнији споменик XIV века јесте Душанов законик, који поседује врло мало одредаба из области грађанског права. Соловјев истиче да је и Константин Јиречек још 1900. године констатовао да „Душановом законуку недостају готово сва питања грађанског права (лична, брачна, наследна, облигациона)“. Како бисмо сазнали нешто о грађанском праву од XIII и XIV века аутори се користе обичајним правом и византијским правним зборницима (Соловјев, 1927: 429).

Из XII и XIII века не постоји ниједан уговор о куповини и продаји писан српски. Из XIV века – само један формалан уговор – то је „Призренска тапија. Из XV века опет само један, то је писмено продаје из Трепче. Осим тога неколико неформалних записа о продаји непокретности налазе се у попису имања Хтетовског манастира (из средине XV века) и на једној Душановој хрисовуљи 1355. године. Призренска тапија заслужује нарочиту пажњу, јер је писана без сумње за време царства (1346–1366), дакле у време законодавног рада Душанова (Соловјев, 1927: 431, 432).

На основу свих претходних података закључујемо да су слободне жене имале пословну способност и да су самим тим могле самостално да склапају облигационе уговоре. Управо једина два уговора која су сачувана код нас су закључиле жене. То су: уговор склопљен после 1346. године којим Доброслава са децом у Призрену продаје своју кућу Ману, Драгичином брату (познат као Призренска тапија) и уговор од 19. јануара 1438. године, којим Радосава Мирковић продаје своју кућу Трепчи манастиру Светога Павла. Оба уговора како је прецизно утврдио А. Соловјев, састављена су према византијском обрасцу (Шаркић, 2001: 568).

Призренска тапија се састоји из три дела: протокола, текста и есхатокола. Почиње од навођења имена продаваца. Наводи се продавац Доброслава са два сина Прославом и Никодимом и ћерком Рајом. Затим се набрајају имена сумећника (суседа) који су и њени сродници. Наводе се три жене: Богослава, Бабица и Софија и још четири мушкараца: поп Доброслав, Милош, Рајко и брат му Богдан. Поред њихових имена стоје крстићи као замена за потпис јер су били неписмени. Крстићем они пристају на продају и да се неће служити својим правом прекупа. У уговору се наводи да је Доброслава Каросова кћи, име

њеног супруга се не помиње, из чега се закључује да је она била удовица. Након набрајања имена и крстова следи вербална инвокација, затим диспозиција. Ту се понављају имена продаваца, наглашава се да је погодба добровољна, описује се погодба у изразима: „постависмо крст“ и „продасмо“, наводи се име купца и објекат продаје. На крају исправе се наводи име лица које ју је саставило, а то је номик (бележник или писар) Никола (Шаркић, 2001: 568).

Други уговор је знатно краћи у коме Радосава Мирковић продаје кућу манастиру Светог Павла. Протокол садржи инвокацију и диспозицију. Овде не видимо тренутак преноса својине ни цену, као у Призренској тапији. Овде се није радило о класичној продаји. Радосава уговором обезбеђује себи и доживотно право плодуживања за њу и сестру на једном делу куће. Још једна интересантна ствар која се јавља код овог уговора је да се као продавац јавила удата жена, што чини доказ више томе да су у средњовековној Србији жене могле слободно поседовати имовину и располагати њоме. Исправа се завршава потписом сведока, међу којима је и једна жена и потписом номика Гуњана (Шаркић, 2001: 569).

У једној повељи из 1354. године цар Душан потврђује нека села Хиландару где стоји да је село Лесковљане приложила Хиландару „госпожда царства ми Вишеслава“. Ово је један од извора који потврђује да су жене склапале и уговоре о поклону. Најчешће су то били поклони намењени црквама и манастирима (Шаркић, 2001: 569).

IX ЖЕНЕ У ПОРОТИ

С обзиром на то да смо упознати са тим да жена није могла сама да прими позив од суда и да је могла да се појави само као странка или сведок, *a priori* је одбачена опција да је нека судска функција била отворена за жене. Међутим, неразјашњени члан 154 Душановог законика је довео у сумњу питање да ли су могле да се јаве као поротници.

Члан 154: „Који се поротници клну и оправе онога-зи по закону, и ако се, по то-зи оправе, поличије обрете истинно у онога-зи оправчије кога-но је оправила порота – да узме царство ми на тех-зи поротницех по тисушту перпер, а веће по том да несу ти-зи поротници веровани, ни да се кто от њих ни мужу ни жени“. Новаковић то преводи овако: „Кад се поротници закуну и по закону изјасне се да је неко прав, а после тога се у тога што је оправдан поротом нађе истинит доказ кривице, ја цар наплаћујем од тих поротника по тисућу перпера, и у напредак да се тим поротницима никад не верује, нити да се од њих ко више жени“ (Новаковић, 2004: 239). Затим додаје у коментару на овај члан да му је нејасно оно „мужити се покрај женити се“. Недоумицу занемарује тако што у свом преводу каже „нити да се од њих ко више жени“ (Новаковић, 2004: 239).

У средњовековном периоду ступити у брак се називало за мушкарца „женити се“, а за жену „мужити се“. Теодор Тарановски коментарише Новаковићев превод тако што наводи да не би требало да нас термин „мужити се“ збуњује јер је он употребљаван и у повељи Стефана Дечанског из 1326. године, где каже „и ако се јега жена омужи по јегове смрти“ и зато Тарановски сматра да „ни да се кто от њих ни мужу ни жени“ значи губитак права на ступање у брак, што последично доводи до тога да су и жене могле бити поротници (Тарановски, 1931: 67).

Професор М. Доленц је десет година раније такође заузео став да је једино објашњење за израз „ни мужити се“ то да су жене могле бити поротници (Соловјев, 1939: 2, 3). Вуков речник не садржи термин „мужити се“, али га је лингвиста Ђуро Диничић 1863. године увео и објаснио „мужити“ или „омужити се“ као „удати се“. То Новаковићево двоумљење и двоумљење других историчара који су истраживали пороту у том периоду исходи из тога да су они на Душанову пороту гледали као на једну врсту суда и да су поротници заправо били судије, где је било немогуће наћи жену у тој улози како у

средњовековној Србији тако и у Европи. Мишљење професора Божидара Марковића је сасвим опречно, он сматра да се радило о доказној пороти и да је ту ствар много јаснија. Примере можемо наћи у Виндолском статуту из 1288. године који говори да се поводом силовања жене, уколико она нема сведока, поставља 24 поротника где ће све бити жене. Сто година касније у Варбанском статуту налазимо да уколико жена буде силована, половину поротника ће одредити суд, а другу половину ће она одредити сама међу својим ближњима, а уколико их нема – онда да то буду „жене од добра гласа“. Пракса у Загребу нам такође показује да је суд тражио женску пороту не само у случају силовања, него уопште када је жена оптужена. Наведени пример иду у корист ставу Божидара Марковића и да је Душанова порота чувала облик доказног средства (Соловјев, 1939: 1–5).

Х КРИВИЧНО ПРАВО

Кривично право води порекло из крвне освете. Крвна освета је почињала убиством или повредом члана једне заједнице од стране члана друге заједнице, које је било повод за наставак међусобног убијања. Повод за крвну освету је углавном био сукоб око међа, девојака, итд. (Мирковић, 2021: 58). Подаци о кривичним делима против тела били су врло скромни, али и упркос томе, та дела су и тада чинила посебну категорију са различитом квалификацијом. Кривично дело против личности, које је и тада квалификовано као тешко, јесте отмица и силовање. За већину дела закон препознаје мушкарца као починиоца или жртву. Зато рад обрађује дела где се жена јавља чешће као починилац или жртва. То су дела углавном везана за мушко-женске односе, породицу и рађање деце.

10.1. Отмица

Закон је много више обрађивао тему отмице него силовања након прихватања хришћанства. Претпоставља се да је разлог тај што је отмица на два нивоа представљала кривично дело – представљала је насилан чин против слободе и уперен је против брака као светиње (Кршљанин, 2024: 276).

Цркву није толико бринуо сам чин отмице већ њена последица – закључење брака отмицом младе.

Ако обручену девојку отме други, првом да буде дата. (Петровић, 2004: 194)

Овде законодавац говори да уколико је жена верена, биће удата за свог вереника, а не за отмичара. Исти случај ће бити и уколико је отмичар раздевичио девојку. Уколико је девојка била слободна и није имала вереника, тада ће се вратити својим родитељима. Тешке казне се прописује отмичару и саучесницима чак и ако девојка и њени родитељи опросте отмицу и сагласе се са браком. Оваква норма се појављује у сажетијем облику и у Скраћеној Синтагми у глави која се зове „О онима који отимају жене брака ради“ (Кршљанин, 2024: 276).

Црква се по питању отмице фокусира на последице, док се држава усмеравала на кажњавање починиоца. У Законоправилу постоје две норме везане за отмицу које др Миодраг М. Петровић преводи на српски језик.

Прва норма 39.36: *Роб који има сазнање и помаже у отмици своје господарице–огњем да се спали* (Петровић, 2020: 204).

Друга норма 39.40 је комплекснија од прве и прописује казну и за отмичара и за саучеснике: *Они који отимају жену, било обручену или необручену, или удову; било да је благородна, било пак робинја или ослобођеница, а особито ако жене буду посвећене (Богу); било да ко и своју обрученицу отме, ако је, дакле, с оружјем, односно с мачем или с моткама отмицу починио – такав мачем да се казни. Они пак који су му помагали, или знали и послужили, или хотимично прихватили, или било које постешење пружили – ови ће бити бијени и острижени, и носеве да им одсеку. Уколико ли без било каквог оружја починише отмицу – онеме, дакле, који је починио отмицу да се одсеку руке, а онима који су таквима помагали у отмици, и знали, и послужили или хотимично прихватили, или било које постешење им пружили – бијени и острижени, ван из области изгнани да буду* (Петровић, 2020: 205, 206).

10.2. Силовање

У неким хрисовуљама се помиње термин „девички разбој“. Душанов законик тај термин користи у контексту „разбој владичаски“, односно силовање владике, тј. жене из властеоског сталежа. Различите казне су предвиђане за починиоца, у зависности од друштвеног слоја коме припада. То видимо у члану 53 Законика:

„И који властелин узме владу по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже. Ако ли себар узме по силе владу, да се обеси; ако ли своју другу узме по силе, да му се обе руке одсеку и нос уреже“ (Новаковић, 2004: 180).

Општа казна за силовање била је сакаћење, а смрћу (бешењем) се кажњава себар који силује властелинку. Међутим, поставља се питање зашто законодавац није прописао казну за обрнути случај, када властелин узме по силе себарку? Да ли је тај чин био некажњив? Тарановски на то питање нема одговор, јер нема изворних података, као

претпоставку о казни која би уследила служи се Статутима Казимира Великог. Ако би властелин силовао сељанку из свог села, сељацима би било дато право да се иселе и напусте село господара. На тај начин се овом одредбом ограничава власт господара. „Дакле, против самовлашћа господаревог законодавац само допушта слободну акцију сељака у облику економске реторсије и то повлачења радних руку“ (Тарановски, 1996: 340 – 341).

10.3. Абортус и напуштање детета

Нежељена трудноћа представљала је проблем и тадашњој жени. Стигма времена, страх од осуде и срамота принуђивале су жене да се на разне начине ослободе детета, да ли пре или након порођаја. Како је медицина била неистражена, жена је у незнању прибегавала различитим саветима и рецептима како би се отарасила плода, што је много пута доводило и до њене смрти. Друга опција је била или да крије дете или да га напусти.

Абортус је углавном изазиван травама, напицима, самосталном интервенцијом, или уз нечију помоћ. Законоправило је доста обрађивало ову тему, док је Синтагма имала главу Г-28 под називом „О женама које користе траве да изазову побачај“. У Скраћеној Синтагми сведена је на 91. правило Шестог васељенског сабора у глави Г-13. Прва казна за побачај уз помоћ биља прописана је у шестој грани Законоправила, у 21. правилу Анкирског сабора које је предвиђало казну покајања од 10 година за жене које су побациле, говорећи о њима као „блудницама које узимају децогубно биље да би умориле децу у њима“. Скраћена Синтагма говори и о жени која је побацила и о саучесници као о убицама. Овде је интересантно како Матија Властар обе особе ставља у женски род. Василије Велики такође жену квалификује као убицу, таквој жени је претила казна од 10 година – две године да плаче, три да слуша, четири да припада и једну да стоји на верницама. Он не прави разлику између величине плода када је дело урађено, за разлику од Мојсијевог закона, који је кажњавао за побачај неоформљеног плода глобом, а абортус оформљеног се третирао као убиство. Уколико дође до смрти жене приликом побачаја, Василије Велики ће њену помагачицу третирати као довструког убицу. Властар у глави Г-28 објашњава на хуманији начин мотивацију жене да се определи за абортус и тиме налаже као казну десетогодишњу епитимију, уколико је убиство било невољно (Кршљанин, 2024: 354–356).

...јер милсим да оно што тек треба да се роди још не постоји у природи, а она се није одлучила за убиство због нечовечног карактера, него због стида или великог страха од родитеља, или господара, или неког другог, од кога прети опасност (Новаковић, 1907: 209). Из наведеног се може закључити да од мотива жене зависи какву казну ће добити у колико абортира и да се чин не трети једнако.

У колико је реч о вољном убиству, у Потпуној Синтагми у глави Ф-5, саучеснице се цене као умишљајне убице.

И ако дају или користе напитке за чедоморство, тако да се дете роди мртво или буде побачено, ни по чему се не разликују од оних који намерно убијају (Новаковић, 1907: 516).

Што се тиче напуштања детета, Василије Велики прави разлику у односу на ситуацију због које је мајка напустила дете.

33. правило: *Ако жена роди на путу, и не бринући се о рођеном детету остави га, подлеже греху за убиство* (Петровић, 2004: 520).

52. правило: *Жена која не брине о детету што је родила у пустари и тако га остави – убица је; а ако ли због оскудице и немајући оно што је потребно – без кривице је* (Петровић, 2004: 529).

Синтагма је ова два правила спојила у једно, у глави Ф-5 у Скраћеној Синтагми. Суштина је иста, с тим што се писању правила детаљније приступило:

Жени која је родила на путу, па је могла да га спасе, али није марила за новорођенче, треба да буде осуђена за убиство, макар га и неко други узео и човекољубиво се за њега постарао, те му је тиме живот даровао, зато што је она показала зверске и нечовечне помисли, пошто је зачела у блуду и прељуби, а овиме је хтела да прикрије грех. Али, ако није имала заштитника, или је била у немаштини, или је била вођена као ратна заробљеница, или је бежала и крила се од војске, па је била у опасности да је плач детињи не отркије, или ако није била у могућности да сачува и себе и дете – мајка треба да буде помилована због искушења (Новаковић, 1907: 209).

XI ЖЕНЕ У СЕЛУ И ГРАДУ

Када говоримо о правном положају у односу на пол, велики јаз се прави између жена на селу, градских жена и властелинке. Само у изузетним случајевима жена је могла да има занимање, најчешћи такав случај се јавља у средњовековном приморју. Углавном се она јавља у улози домаћице, као члан задруге, кметице, ропкиње, али и грађанке, и властелинке. Једну категорију су чиниле жене кметова и робиње, а другу категорију су чиниле жене које живе у градовима. Жена као роб је била у власништву свог газде, као и њена деца. Била је обесправљени члан породице коју служи, сличан положају детета. У Србији, поред аграрног ропства, најчешће се јављало кућно ропство. Обављале су кућне послове, биле дадиље, дојиље, итд. Могле су бити продате (сем ако нису дојиље), поклоњене, дате у мираз или ослобођене, једино је било забрањено да се роб убије. Робом се постајало продајом, самопродајом, давањем од стране оца, заробљавањем, или се тај статус наслеђивао уколико је мајка била роб, односно самим рођењем од стране робиње. Супротно положају сеоских жена или робиња биле су властелинке. Било је у српској историји веома образованих и утицајних властелинке. Уживале су велики углед код народа располагавши одређеним утицајем. Управо због таквог статуса законодавац им је дао привилегованији правни положај (Реџић, 2011: 525–526).

11.1. Жене владара

Једине жене које су имала приступ образовању су властелинке, односно оне жене које су потицале из богатих породица, са двора и жене владара. О њима, као и о женама нижег слоја се зна веома мало. Жене владара су представљале неколицину жена које су учествовале у доношењу битних државних питања и које су имале утицај у управљању државом. Позната имена таквих жена су: краљица Јелена, жена краља Уроша, царица Јелена, жена цара Стефана Душана, Гоислава, жена Војислава Војиновића, кнегиња Милица, жена кнеза Лазара, Мара, жена Вука Бранковића, царица Мара, жена султана

Мурата II и кћи деспота Ђурађа Бранковића. Неке од њих задржале су своје позиције и када су остале удовице (Фостиков, 2004: 332).

Колико је жена владара могла имати утицај може да посведочи пример у коме сведочи Јован Кантакузин, византијски цар и историчар, који је за време Душанове владавине преговарао са њим о пријатељском савезу. Када су преговри кренули у лошијем смеру, умешала се царица Јелена, која је преместила цара Душана у другу просторију, окупила двадесет четири најистакнутија властелина, узела реч и успела да склопи савез са Кантакузином (Ферјанчић, 1986: 396). Ако је веровати очевицу Јовану Кантакузину, поставља се питање да ли је у пракси постојало неко државно тело у коме је председавала царица или је ово само јединствен пример као показатељ њене моћи. Претпоставка за овакав закључак долази из писаних доказа који сведоче о њеној утицајности дипломатској и политичкој, као и о њеном наставку у управљању области са центром у Серу и десет година након Душанове смрти (Острогорски, 1965: 8).

Несумњив показатељ привилегованости био би члан 195 Душановог законика: „И жене да не облежу у цркви, разве господња царица и краљица“ (Новаковић, 2004: 264). Приликом објашњења овог члана, Новаковић говори да правило о забрани присуства жена у манастирима потиче од Св. Саве Јерусалимског који се сматра зачетником манастирског живота. Овим се чланом и дозволом да царица и краљица бораве у манастиру, желела истаћи повластица и изузетак (Новаковић, 2004: 264).

ХП ЖЕНЕ У КУЛТУРИ

Положај жене може да се анализира и кроз српску народну књижевност. То се не може узети као чврст доказ, али може помоћи ради формирања слике о средњовековној жени. Кроз поезију се могу добити информације које се не могу пронаћи у другим изворима, али се морају узети са обазривошћу и свешћу о песниковој „уметничкој слободи“.

Једна од честих тема народних песника јесте љубав сестре према брату и њена пожртвованост. Уколико је старија од брата, она је мајчински настројена, али и старији брат воли и штити своју млађу сестру. „Жена је стуб патријархалне породице, чувар породичног живота и моралне чистоте. Она спасава породицу од раздора и узор је послушности и уљудности“ (Јовановић, 2007: 158). Символ који жена даје је брачна верност, послушност и чистота. Такође, једна од тема, уједно и пракса, је отимање жена од стране победника у ратовима. На основу набројаних мотива можемо донети неки закључак о њеном статусу, поготову осврћући се на тему отмице, придајући јој тиме статус обесправљеног бића, бића у власти мушкараца, коме припада (Реџић, 2011: 529).

Не може да се не спомене збирка песама Десанке Максимовић *Тражим помиловање*. Иако је написана много касније од периода који се опева, песникиња заузима осуђујућ став према тадашњем Душановом законодавству, ценећи га као строго, сурово и неправедано. Десанка жали за обесправљеним бићима тадашњег времена, саосећајући се са њима и уместо њих тражи помиловање улазећи у дискусију са царем. Помиловање тражи за себре, меропахе, сироте кудељице, нероткиње, себарске жене, пепељуге, за прељубу, свадбу без венчања, каменовање, жене каменоване Марије Магдалене итд. Иако не можемо збирку песама узети као меродавну, али на основу Десанкиног става се може ући у дискусију о положајима људи и њиховим правима у 14. веку.

Када је реч о култури у средњовековној Србији, једна од најзначајних личности која је допринела њеном развоју, је Јефимија – прва српска песникиња. Рођена је четрдесетих година 14. века, када је добила име Јелена. Удала се за деспота Угљешу Мрњавчевића са којим је имала сина Угљешу који је умро као дете, а потом је сахранила и мужа који је погинуо у Маричкој бици 1371. године. Након смрти мужа, Јелена се

замонашила и тако добила монашко име Јефимија. Као рођака кнегиње Милице, жене кнеза Лазара, добила је позив на двор. Јефимија је помагала кнегињи Милици у државничким пословима. Постоје записи да су Јефимија и Милица заједно отишле Бајазиту да оправдају кнегињиног сина који је био оптужен да сарађује са Угарима и подиже их против Турака, у чему су и успеле. Последње године свог живота Јефимија је провела у Љубостињи, задужбини кнегиње Милице, а пред смрт је добила велику схиму и променила име у монахиња Јевпраксија. Сачувана у три Јефимијина текста: *Туга за младенцем Угљешом*, *Мољење Господу Исусу Христу* и *Похвала Светом кнезу Лазару* (Станковић Шошо, Сувајцић, Петаковић, 2019: 261).

ХШ ЗАКЉУЧАК

На основу свега изнетог не можемо само потврдним или одричним ставом одговорити на питање да ли су жене биле запостављене у односу на мушкарце. Толико пута речено, али можда и најважније, је да се мора узети у обзир сталешка припадност. Много пута законодавац није био благонаклон према женама, али још строжи је био према најнижим слојевима друштва. Врло битан фактор у самосталности жене, па самим тим и слободи, била је имовина, ондосно, да ли је поседовала имовину, које вере је била, у коме периоду је живела и у коме делу Србије. Сви ти предуслови су утицали на њен положај.

Ако покушамо да станемо у ципеле народа из тог периода, можда, можемо да покушамо да схватимо да подређеност жене и њено стално провођење времена у кући, није постојало само као нешто негативно, већ да је служило и као заштитни фактор у борби за егзистенцију која је омогућавала женама сигурност и заштиту.

Истраживање правног положаја жена у средњовековној Србији указује на сложен и вишеаспектни систем који се мењао у зависности од контекста и времена. На основу постојећих правних оквира који су регулисали статус жена у средњовековној Србији, подаци указују на то да су жене имале одређена права и могућности у области наслеђивања, купопродаје и, у неким случајевима, могуће укључености у пороте. Све ово указује на сложену природу правног статуса жена у том периоду.

С обзиром на огледање средњовековне Србије на Византију, а и жеље других држава да буду налик на њу, женин положај се није много разликовао од положаја осталих у другим феудалним државама. Патријархат је био доминантна друштвена структура, али су жене, ипак, могле остварити одређена права кроз брак, уз битан предуслов – да имају своју личну имовину. Из тога се може рећи да законодавац није давао додатна права жени, али је њен интегритет штитио уколико је нешто поседовала самостално, не одузимајући јој и то ступањем у брак.

Правни положај жене у оквиру кривичног права средњовековне Србије био је сложен и рефлектовао је шире друштвене односе. Жене су биле кривично одговорне, али су се третирали у складу са тадашњим патријархалним вредностима, где су мушкарци

имали доминантну улогу у одлучивању о правди, док су жене биле често у подређеном положају, било као жртве или као починиоци кривичних дела.

Жене у средњовековној Србији биле су у претежно неповољном положају, јер су њихова права и друштвени статус били строго подређени патријархалном систему, који је фаворизовао мушкарце у скоро свим сферама живота. Њихова улога углавном била је ограничена на породичне и домаћинске дужности, а правни оквир их је често стављао у подређен положај, посебно у вези са имовинским правима, наследством и брачним питањима. Иако су жене у градовима могле имати нешто већи степен економске аутономије кроз трговину и занатство, а удовице су повремено уживале већу слободу, у целини, њихов правни положај и могућности за самостално деловање били су ограничени у односу на мушкарце. Стога се може рећи да су жене биле у лошем положају у поређењу са мушкарцима, али су ипак имале одређене улоге и могућности у друштву, посебно у оквиру својих домаћинства.

XIV ЛИТЕРАТУРА

1. Благојевић, Милош. (2011). *Српска државност у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.
2. Динић Кнежевић, Душанка. (2005). *Жене у огледалу Душановог законика*. „Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000., поводом 650 година од издавања“. 57–65 стр.
3. Ђорђевић, Мирослав Р., Стојичић, Слободанка С. (2007). *Државноправна историја српског народа. Феудално и грађанско доба*. Ниш: Спектар.
4. Ђукић, Биљана. (2003). *Законоправило или Номоканон Светог Саве*. „Правни живот часопис за правну теорију и праксу“, 12/2003, књига 480: 1053–1067 стр.
5. Јиричек, Константин. (1952). *Историја Срба књига 1 и 2*. Београд: ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.
6. Јовановић, Наталија. (2007). *Школа у српском друштву XIX века*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
7. Кршљанин, Нина. (2024). *Правни положај жене у средњовековној Србији*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво.
8. Марковић, Биљана. (2007). *Јустинијанов закон средњевековна византијско–српска правна компилација*. Београд: САНУ.
9. Мирковић, Зоран С. (2021). *Српска правна историја*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво.
10. Новаковић, Стојан. (2004). *Законик Стефана Душана цара српског*. Београд: Лирика.
11. Новаковић, Стојан. (1907). *Матије Властара Синтагмат: азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила: словенски превод времена Душанова*. Београд : Штампано у државној штампарији Краљевине Србије.

12. Новаковић, Стојан. (1892). *Село: из дела 'Народ и земља у старој српског држави'*. Београд: Штампарија Краљевине Србије.
13. Острогорски, Георгије. (1965). *Серска област после Душанове смрти*. Београд: Научно дело.
14. Павковић, Никола Ф. (2004). *Живот у породици и питање својине у: „Приватни живот у српским жемљама средњег века“* Приређивачи: Смиља Марјановић Душанић и Даница Поповић. 314–323 стр. Београд: Клио.
15. Петровић, Миодраг М. (2020). *Законоправило Светога Саве: на српскословенском и српском језику*. Београд: М. Петровић.
16. Петровић, Миодраг М. (2004). *Законоправило Светога Саве: на српскословенском и српском језику*. Краљево: Епархија жичка, Манастир Жича ; Београд: М. М. Петровић.
17. Ранђеловић, Небојша. (2012). *Историја права II, Основи српске историје*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу.
18. Реџић, Садуша Ф. (2011). *О друштвеном статусу жене у досредњевековној и средњевековној Србији*. Зборник радова Филозофског факултета, књига 41: 515–535 стр.
19. Соловјев, Александар Василевич. (1939). *Жене као поротници у Душановом законнику*. Београд: Наставник правног факултета.
20. Соловјев, Александар Василевич. (1937). *Историја словенских права*. Београд: Футур.
21. Соловјев, Александар Василевич. (1928). *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Скопље: Скопско научно друштво
22. Соловјев, Александар Василевич. (1927). *Уговор о куповини и продаји у средњевековној Србији*. Београд: б. и., 1927.
23. Станковић Шошо, Натша, Свувајџић, Бошко, Петаковић, Славко. (2019). *Читанка I. Српски језик и књижевност. Уџбеник за први разред гимназије*. Београд: Цицерон.

24. Тарановски, Теодор. (1931). *Историја српског права у Немањинској држави. Део 2, Историја кривичног права*. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
25. Тарановски, Теодор. (1996). *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Службени лист СРЈ.
26. Троицкиј, Сергеј Викторович. (1935). *Ктиторско право у Византији и у Немањинској Србији*. Београд: Српска краљевска академија.
27. Ферјанчић, Божидар. (1986). *Византијски извори за историју народа Југославије*. Том VI. Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности.
28. Фостиков, Александра. (2004). *Жена–између врлине и греха у: „Приватни живот у српским жемљама средњег века“ Приређивачи: Смиља Марјановић Душанић и Даница Поповић*. 323–366 стр. Београд: Клио.
29. Шаркић, Срђан. (2010). *Српска правна историја*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво.
30. Шаркић, Срђан. (2006). *Идеја Рима у мисли и делу цара Душана*. „Зборник радова = Recueil des travaux“ год. 40, бр. 1, 53–71 стр.
31. Шаркић, Срђан. (2001). *Неколико напомена о правном положају жена у средњовековном српском праву*. „Правни живот часопис за правну теорију и праксу“, 9/2001, књига 461: 565–572 стр.

XV SAŽETAK I KLJUČNE REČI

Овај рад се бави анализом правног положаја жена у средњовековној Србији, с посебним освртом на друштвено-правне норме које су обликовале њихов статус. Кроз проучавање кључних правних докумената, попут Душановог законика, истражују се различити аспекти положаја жена, од њихових права у сфери наследства, имовинских односа, брака и породице, до њихове улоге у друштвеном животу. Жене су у великој мери биле ограничене правним и друштвеним нормама које су имале корене у патријархалном поретку, при чему се њихова права и обавезе зависиле од друштвеног слоја којем су припадале. Племкиље су уживале одређене привилегије, укључујући право на већи степен аутономије у погледу имовине и наследства, док су жене нижих друштвених слојева биле подложније строжим ограничењима.

Улога цркве, која је имала пресудан утицај на свакодневни живот и моралне стандарде, такође је била кључна у регулисању брачних и породичних односа. Црквена правила су јасно дефинисала права и обавезе жена у браку, укључујући право на развод и питања повезана са верношћу и чедношћу. У раду се анализирају и норме које су се тичале удовица, као једне од ретких категорија жена које су могле да стекну одређени степен имовинске независности.

Поред правних аспеката, рад испитује и ширу друштвену улогу жена, како у приватној сфери као супруге и мајке, тако и у јавној сфери, где је њихов утицај био ограничен али не и потпуно искључен.

Кључне речи: жене, средњи век, сталеж, Душанов законик, породично право, брак, наследно право, имовина, кривично право

SUMMARY AND KEY WORDS

THE LEGAL STATUS OF WOMEN IN MEDIEVAL SERBIA

This paper analyzes the legal status of women in medieval Serbia, with a particular focus on the socio-legal norms that shaped their status. By examining key legal documents such as Dušan's Code, various aspects of women's positions are explored, including their rights in inheritance, property relations, marriage, and family, as well as their role in social life. Women were largely constrained by legal and social norms rooted in the patriarchal order, with their rights and obligations depending on the social class to which they belonged. Noblewomen enjoyed certain privileges, including greater autonomy in terms of property and inheritance, while women of lower social classes were subjected to stricter limitations.

The role of the Church, which had a decisive influence on daily life and moral standards, was also crucial in regulating marital and family relations. Church laws clearly defined the rights and obligations of women in marriage, including the right to divorce and issues related to fidelity and chastity. The paper also analyzes the norms concerning widows, one of the few categories of women who could gain a certain degree of property independence.

In addition on the legal aspects, the paper examines the broader social role of women, both in the private sphere as wives and mothers, and in the public sphere, where their influence was limited but not entirely excluded.

Keywords: women, Middle Ages, social class, Dušan's Code, family law, inheritance law, property, criminal law

XVI БИОГРАФИЈА

Дина Јанковић рођена је 8. 9. 1999. године у Нишу. Основно образовање је стекла у Основној школи „Свети Сава“ у Нишу, а након тога је завршила Прву нишку гимназију „Стеван Сремац“ у Нишу, друштвено-језички смер. Основне академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписала је школске 2018/2019. године. Дипломирала је дана 18.10.2024. године и тиме стекла звање дипломираног правника. Мастер академске студије уписала је школске 2024/2025. године на Правном факултету Универзитета у Нишу, на општем смеру ужа правно-историјска научна област, а све испите предвиђене овим студијским програмом положила је са просечном оценом 10.00. Након завршених основних студија стажирала је три месеца у Амбасади Републике Србије у Софији. Тренутно ради као адвокатски приправник на вежби код адвокатице Биљане Петровић Адамовић из Ниша. Након обављеног приправничког стажа планира полагање правосудног испита и самостални рад у адвокатској струци.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: Дина Јанковић

Наслов мастер рада: „ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ”

Менторка: Доц. др Сара Митић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____ 2024. године

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом „ПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ” пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио ауторска права, нити злоупотребио интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Дина Јанковић

У Нишу, _____ 2024.године

Потпис аутора
